

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete /
On theses defended at the Faculty of History of Vilnius University

Apie Karolio Čižausko disertaciją „Kilmingumo ir valdžios raiška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pab.–XVII a. pr.: diskursas ir socialiniai santykiai“ ir jos gynimą / On Karolis Čižauskas’s Doctoral Thesis “Nobility and Lordship in the Grand Duchy of Lithuania from the Late 15th to Early 17th Centuries: Discourse and Social Relations”, and its Defense

Ignas Račickas

Doktorantas
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra
El. paštas: ignas.racickas@if.stud.vu.lt

Annuntio vobis gaudium magnum: habemus doctorem... Po 2025 m. birželio 17 d. vykusios gynimo procedūros humanitarinių mokslų daktaro laipsniui gauti galime pasveikinti Karolį Čižauską sėkmingai prisijungus prie būrio ši laipsnį pasiekusių Viduramžių tyrinėtojų. Iki tol buvęs Vilniaus universiteto doktorantas gynė disertaciją tema „Kilmingumo ir valdžios raiška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pab.–XVII a. pr.: diskursas ir socialiniai santykiai“. Disertacijos gynimo komisiją sudarė dr. Darius Baronas (Lietuvos istorijos institutas), dr. Jonas Drungilas (Lietuvos istorijos institutas), doc. dr. Eugenijus Saviščevas (Vilniaus universitetas), dr. Marius Sirutavičius (Vytauto Didžiojo universitetas), pirmininkavo prof. dr. Rita Regina Trimonienė (Vilniaus universitetas).

Visų pirma, gynimo procedūra pradėta nuo tradicinės dalies, kurioje komisijos nariai ir klausytojai supažindinti su tuo, kad doktorantas Karolis Čižauskas įvykdęs tokiam laipsniui gauti būtinus reikalavimus: parengęs straipsnius recenzuojamuose žurnaluose, dalyvavęs tarptautinėse mokslinėse konferencijose, pateikęs gynimui reikiamus dokumentus ir kt. Taip pat pristatyti darbo gynimo komisijos nariai. Tada disertantas pakvietas apžvelgti savo atliktą tyrimą ir jo rezultatus.

Karolis Čižauskas pradėjo nuo pastabos, kad gilintis į jo pasirinktą temą – kilmingumo ir valdžios raišką Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – paskatino, visų pirma, bandymas suvokti kilmingųjų bendruomenės saviorganizacijos mechanizmus, kilnuomenės poziciją Viduramžių visuomenėje ir santykius su kitomis jos grupėmis. Pasirinktos temos nagrinėjimas, pasak autoriaus, sukosi aplink tris pagrindines ašis: 1) kilmingumas

kaip savybė, lemianti priklausomybę visuomenės grupei; 2) kilmė kaip giminystės (ypač vertikalių) ryšių visuma; 3) valdžia kaip kilmingumo laiduojama asmens prerogatyva. Šios tyrimo ašys apibrėžia disertacijos objektą – „valdžios genealogiką“, kurią pačiame darbe autorius paaikškina kaip *valdžios ir genealogijos laukų <...> susidūrimą*¹.

Disertacijoje siekdamas pažinti suformuluotą objektą Karolis Čižauskas skaitytojus vedė prie tezės apie beveik (išskyrus keletą išimčių) nesuskaldomą kilmės įtaką prigimtinai skirtingų visuomenės sluoksnių kitybei XV a. pabaigos–XVII a. pradžios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Pristatydamas savo įdirbį disertantas pabrėžė, kad kilmė nulemdavusi Viduramžių ir Ankstyvųjų naujųjų laikų žmogaus būdą – šaunumą ir kilnumą, ar priešingai – šuniškumą ir menkystę, o pastarieji lemdavo ir asmens vietą tarp jį supančių kitų to meto individų. Šią savo tezę autorius siekė įrodyti trijuose disertacijos skyriuose: 1) Kilnuomenė: narystė grupėje. 2) Šunys: tapatybės takoskyros. 3) Pradžios: valdžios istorizacija. Tyrimo tekstas pateikiamas per dvi prizmes – diskursą ir socialinius santykius. Abi šias plotmes, anot disertanto, būtina tirti greta, kad tyrimas netaptų hermetiškas. Savo objektui tirti autorius naudojo itin įvairaus pobūdžio šaltinius. Taip pat remtasi gausia Vakarų istoriografija, istorijos ir antropologijos prieigų metodus derinančiais turimais, – visa tai tapo darbo teorine atrama. Autorius glaustai ir įdomiai pristatė kiekvieną iš savo parengtos disertacijos skyrių ir išvadas. Po tyrimo pristatymo savo įžvalgas šiai parengtai disertacijai išsakė komisijos nariai.

Pirmasis pasisakė dr. Darius Baronas. Jis disertantą pagyrė dėl to, kad tyrimas įsiliejo į aristokratijos tyrimų lauką, kuris ypač suvešėjo pastaraisiais dešimtmečiais. Recenzentas taip pat atkreipė dėmesį į tikrai gerą disertanto istoriografijos išmanymą (tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, tiek Viduramžių kituose Europos regionuose). Daugiausia kritikos dr. Darius Baronas disertantui skyrė dėl perdėm apsunkinto rašymo stiliaus ir, pasak recenzento, sąlygiškai nedidelio tyrimo naujumo platesniame kontekste, nes gausiai remtasi kitų istorikų nukaltomis mąstymo apie kilminguosius ir aristokratiją konstrukcijomis, naudoti sąlyginai neblogai istorikų žinomi šaltiniai. Taip pat būta smulkesnių pastabų, pavyzdžiui, siūlymas sunumeruoti išvadas ar adekvačiau vertinti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rašto kultūrą: pasak recenzento, disertacijoje pervertintas kai kurių autorių (tarkim, Andriaus Volano) indėlis į politinę ir socialinę mintį. Atsakydamas į recenzento pastabas Karolis Čižauskas pabrėžė, kad Lietuvos istorikų įdirbis kilnuomenei tirti yra naudojamas ir sisteminamas, tačiau juo labiausiai remiamasi tik pirmojo disertacijos skyriaus pirmajame poskyryje, ir šis tyrimas visų pirma siekė ne atrasti naujus nežinomus šaltinius, tačiau kitokiu klausimynu pažinti tuos šaltinius, kurie jau atrodė nebegalį atsiskleisti naujomis spalvomis.

Antrasis savo atsiliepimą pristatė dr. Jonas Drungilas. Jis pabrėžė, kad disertacijoje leidžiamasi į semantinių prasmų ir simbolių paiešką, o darbas yra originalus ir autentiškas, tačiau šis autentiškumas ir naujumas nepakankamai akcentuotas pačiame tekste. Recenzentas užsiminė, kad ši disertacija – tai susipynęs istoriko, literato ir semantiko darbas. Karolio Čižausko tyrimas sulaukė kritikos dėl kiek per daug apkrauto teksto ir

¹ Karolis Čižauskas, *Kilmingumo ir valdžios raiška Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pab.–XVII a. pr.: diskursas ir socialiniai santykiai*, daktaro disertacija, Vilnius, 2025, p. 18.

nepakankamo dėmesio kilmingųjų genealogijos tyrimams kitose užsienio šalyse. Recenzentas pažymėjo, kad pirmasis disertacijos skyrius iš dalies atstojo įvadą, o daugiausia įdomios informacijos jam pavyko aptikti antrajame skyriuje. Disertantas sutiko su dr. Jono Drungilo pastabomis.

Toliau savo recenziją pristatė doc. dr. Eugenijus Saviščevas. Jis daugiausia kritikos skyrė disertacijos struktūrai ir pasirinktam dėstymo būdai. Pasak mokslininko, tyrimo įvadui stigo aiškumo, o tai gali atbaidyti skaitytojus nuo tolesnio darbo skaitymo. Kaip ir dr. Darius Baronas, doc. dr. Eugenijus Saviščevas atkreipė dėmesį į gausiai naudojamą istoriografiją, tačiau jos išmanymas, anot pastarojo, yra ne silpnoji, o stiprioji darbo pusė, nes šiomis temomis pasaulio mediavistai domisi ne pirmuosius metus. Karolio Čižausko disertacija taip pat sulaukė pagyrų dėl plačios šaltinių bazės, tačiau recenzentas suabejojo, ar kartais jie interpretuojami nepernelyg laisvai ir arbitrariai. Visgi disertantas pabrėžė, kad jo pasirinkta tema reikalavo intensyvaus darbo su šaltiniais ir tik aktualių šaltinių epizodų analizės, ypač kalbant apie kito asmens pavadinimą „šunimi“ XV a. pabaigos–XVII a. pradžios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Priešpaskutinis savo išvalgas apie naująją disertaciją pristatė dr. Marius Sirutavičius. Recenzentas pažymėjo, kad viena pagrindinių Karolio Čižausko teigiamų tezių yra kilmės, kilmingumo ir genealogijos susipynimais grindžiama nuostata, jog kilmingumas nėra tik paveldimas statusas, bet ir diskursyviai kuriama tapatybė. Anot dr. Mariaus Sirutavičiaus, disertanto bandymas atskleisti, kiek tas diskursyvumas ir socialiniai ryšiai tarpusavyje sąveikavo, ir dviejų lygių analizės kūrimas yra labai sveikintini. Visgi recenzentas taip pat sakė, kad teksto skaitymą apsunkino autoriaus pasirinktas stilius. Recenzentas pagyrė disertantą už originalumą pasižyminčią tyrimo strategiją, kurioje integruota ir šaltinių analizė, ir galios, ir diskursyvumo tyrimai, ir socialinės sanklodos suvokimas, kaip ta sankloda įtvirtinama. Visgi darbas kritikuotinas dėl per paprastai aptariamų metodų ir semantinės analizės kaip metodo neišskyrimo. Disertantas pagirtas ir už medicinos bei humoralinės teorijos įtraukimą į šį tyrimą. Recenzentas savo atsiliepimą užbaigė klausimu – ištyrus tokią gausybę istoriografijos ir šaltinių, kokia vieta istorijoje laukė šiai autoriaus sukurta schemai nepaklususių išimtinių atvejų, ar jie negali paneigti disertanto tyrimo. Atsakydamas į provokuojantį klausimą Karolis Čižauskas pabrėžė, kad, kaip įprasta, naudojosi reprezentatyviausių šaltinių analize, o dėmesio išimtiniais „atvejams“ (pavyzdžiui, nesantuokiniais vaikams) darbe skirta ištis gana nemažai.

Visų pasisakiusiųjų mintis iš dalies reziumavo komisijos pirmininkė prof. dr. Rita Regina Trimonienė. Ji sutrumpino savo recenziją, siekdama nebekartoti jau išsakytų minčių. Labiausiai recenzentė pabrėžė, kad tyrimas yra originalus, įdomiai interpretuojami jau rašę autoriai, o pats jo aktualumas yra aiškus. Pasirinkti tyrimo pjūviai ir dalys yra logiški, svarbi diskurso plotmė. Recenzentė pripažino, kad naudojami istorikams gerai žinomi šaltiniai, į kuriuos disertacijoje pažvelgta nauju žvilgsniu, apimta plati istoriografija. Kaip ir dauguma kitų pasisakiusiųjų, recenzentė turėjo priekaištų autoriaus naudotam stiliui. Visgi tai nepadarė įtakos tyrimo vertei – jo išvados logiškos ir atitinka tyrimą, nors jų turinys pateiktas ne visai priimtina forma. Prof. dr. Rita Regina Trimonienė taip pat atkreipė dėmesį, kad disertantas kiek pervertino nekilmingo asmens „šuninimą“, ar

bendriau – animalizaciją. Ji siūlė pasvarstyti, ar toks įžaidimas nėra peržengiantis luomines kategorijas ir ne taip jau glaudžiai susijęs su įžaidimo adresato socialine padėtimi bei kilme. Jai atsakydamas disertantas pabrėžė, kad toks įžaidimas iš tiesų nėra susietas vien su nekilmingaisiais, tai teigti nebuvo autorius tikslas. Veikia disertacijoje nuo įžaidaus pavadinimo šunimi tik atsispiriama ir tai tampa akstinu lyginti, kokie bendri predikatai būdingi tiek valstiečiui, tiek šuniui (instrumentiškumas, laisvos valios neturėjimas, teisinės kondicijos ir pan.).

Visiems komisijos nariams pasisakius ir disertantui atsakius į pateiktus klausimus, argumentuotai pagrindus savo pasirinkimus, žodis suteiktas disertanto moksliniam vadovui prof. dr. Rimvydui Petrauskui. Jis padėkojo visiems susirinkusiesiems ir ypač komisijos nariams už skirtą laiką. Profesorius pripažino, kad pasirinkta tema buvo rizikinga. Kaip disertacijos stiprybę jis nurodė ne tik atliktą kilmingumo tyrimą, bet ir išskirtinį autoriaus dėmesį nekilmingumo sampratai pažinti, nes kilmingumo suvokimas kaip nekilmingumo antipodas yra itin originali autoriaus metodika ir naratyvo formavimo būdas. Taip pat darbo vadovas pabrėžė, kad Karolis Čižauskas labai įdėmiai perskaitė šaltinius ir įsigilino į itin plačią istoriografijos bazę, o tai tik paliudija atsiradusią autoriaus meistriškumą. Po prof. dr. Rimvydo Petrausko pasisakymo komisijos nariai rinkosi į slaptą balsavimą. Juo Karoliui Čižauskui suteiktas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis.